

Ruanda Soykırımı'nın Uluslararası Hukuktaki Soykırım Tanımı Kapsamında Değerlendirilmesi

The Evaluation of the Rwandan Genocide within the Context of the Genocide Definition in International Law

Selin BAŞER*

Öz

Bu çalışmanın konusu, Ruanda Soykırımı'nın uluslararası hukuktaki soykırım suçu çerçevesinde değerlendirilmesi olarak belirlenmiştir. Söz konusu değerlendirme, soykırım suçunun uluslararası hukuktaki tanımında yer alan unsurların, Ruanda Soykırımı'nda ne şekilde somutlaştığını ortaya koymak suretiyle yapılmıştır. Tutsi etnik grubunu hedef alan Ruanda Soykırımı, Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin kabulünden beri gerçekleşmiş, en açık, en çarpıcı ve en yıkıcı şiddet olaylarından biridir. Soykırım olayları sırasında, çoğunluğu Tutsi grubuna mensup olan pek çok kişinin alenen katledilmesinin yanı sıra; fiziksel ve zihinsel şiddet, işkence ve tecavüz gibi, suç tanımında belirtilen diğer ihlallerin örnekleri de fazlaca yaşanmıştır. Bu kapsamda Ruanda Soykırımı, uluslararası hukukta yer alan soykırım tanımını net bir şekilde somutlaştıran, adeta tipik bir soykırım olayı olarak ortaya çıkmaktadır. Ruanda Soykırımı ve Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi tarafından oluşturulan içtihatlar, çeşitli grup ve topluluklara yönelik diğer olayların soykırım olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceği hususunda önemli bir referans noktası olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Hukuk, Soykırım, Soykırım Suçunun Unsurları, Ruanda Soykırımı, Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi.

Abstract

This study aims to evaluate the Rwandan Genocide within the framework of international law. This evaluation is carried out by revealing how the elements included in the definition of genocide in international law emerged in the Rwandan Genocide. The Rwandan Genocide targeting the Tutsi ethnic group is one of the most explicit, striking,

* Dr. Avukat, Serbest Araştırmacı, İstanbul, Türkiye, ORCID: 0000-0003-1267-6254, e-posta: selbaser@gmail.com.

Geliş Tarihi / Submitted: 31.01.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 13.03.2022

and devastating acts of violence that has occurred since the adoption of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. During the genocide, in addition to the murder of many people, most of whom were members of the Tutsi group, there were also many examples of other violations specified in the definition of crime, such as physical and mental violence, torture, and rape. In this context, the Rwandan Genocide emerges as a typical genocide that clearly embodies the definition of genocide in international law. The Rwandan Genocide and the jurisprudence established by the International Criminal Court of Rwanda are essential reference points on whether other events against various groups and communities can be qualified as genocide.

Keywords: *International Law, Genocide, Elements of the Crime of Genocide, Rwandan Genocide, International Criminal Tribunal for Rwanda.*

Giriş

Tarih boyunca bireylerin yanı sıra grup veya topluluklar da çeşitli derecelerdeki şiddetin hedefi olmuşlardır. Bir grup veya topluluğun şiddete maruz kalmasının nedeni, esasen o grup veya topluluğun taşıdığı ortak kimliktir. Söz konusu ortak kimliği ise, ulusal, etnik, ırksal ve dinî özellikler gibi, grup mensuplarının genellikle doğuştan getirdiği ya da kolaylıkla değiştiremeyeceği ortak özellikleri oluşturur.

Soykırım, grup veya topluluklara yönelen şiddet eylemlerinin en ağır biçimidir. Soykırım niteliğinde kabul edilebilecek olayların çok eski zamanlardan beri var olduğu bilinmekle beraber,¹ bu tür olaylar özellikle 20. yüzyıldan itibaren çok daha büyük çaplı ve görünür hale gelmiştir.

Şüphesiz ki, 20. yüzyılda gerçekleşen ve bu yüzyılın en büyük felaketlerinden biri olarak değerlendirilen olaylardan biri, II. Dünya Savaşı sırasında Alman hükümeti tarafından Yahudi toplumu ve diğer azınlık gruplara karşı işlenen, o zamanlar bu konuda bir yasal düzenleme bulunmadığından insanlığa karşı suç olarak nitelendirilen, ancak tam anlamıyla soykırım niteliğinde olan eylemlerdir.² Aynı şekilde, II. Dünya

¹ Semin Töner Şen, *Uluslararası Hukukta Soykırım, Etnik Temizlik ve Saldırı*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 7-8. Yazarın da ifade ettiği gibi, antik çağlarda dahi soykırımın izleri görülmektedir.

² Olgun Degirmenci, "Uluslararası Ceza Mahkemelerinin Kararları Işığında Mukayeseli Hukukta ve Türk Hukukunda Soykırım Suçu (TCK m. 76)", *TBB Dergisi*, 2007, Sayı 70, 50-111, s. 50. Holokost olarak isimlendirilen bu soykırım sırasında, kaç kişinin katledildiğini açıkça ortaya koyan resmî bir belge bulunmamakla birlikte, tahmini

Savaş sırasında Japon kuvvetleri tarafından da insan hakları ağır biçimde ihlal edilmiş; savaş sonrasında özellikle Almanya'daki ihlallerin iyice açığa çıkmasını takiben Nürnberg'de Uluslararası Askerî Ceza Mahkemesi³ (“Nürnberg Mahkemesi”) ve Tokyo'da Uluslararası Uzakdoğu Askerî Mahkemesi⁴ (“Tokyo Mahkemesi”) kurulmuştur.⁵ Alman ve Japon savaş suçluların yargılanması için kurulan ad hoc ve olağanüstü mahkeme niteliğindeki⁶ söz konusu mahkemeler, statüleri gereğince barışa karşı suçlar, savaş suçları ve insanlığa karşı suçları yargılamakla yetkili idi.⁷ Bu mahkemelerden özellikle Nürnberg mahkemesi, belli gruplara yönelik olarak savaş sırasında işlenen soykırım niteliğindeki fiilleri insanlığa karşı suçlar altında değerlendirerek, her ne kadar farklı bir ad altında olsa da soykırımı ilişkin ilk içtihatları oluşturmuştur.

rakamlara göre yaklaşık 6 milyon Yahudi'nin hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir (Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/documenting-numbers-of-victims-of-the-holocaust-and-nazi-persecution>, (Erişim Tarihi: 27.12.2021).

³ Nürnberg Mahkemesi, 8 Ağustos 1945 yılında Londra'da toplanan ABD, İngiltere, SSCB ve Fransa temsilcileri tarafından imzalanan Londra Antlaşması'na istinaden kurulmuştur. Mahkeme'nin yetkileri ve organizasyonu Londra Antlaşması'nın ekinde yer verilen ek Statü'de belirlenmiştir. Londra Antlaşması ve ekindeki Mahkeme Statüsü için bkz. https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf, (Erişim Tarihi: 04.03.2022).

⁴ Tokyo Mahkemesi, Japon savaş suçlularının yargılanması için Müttefik Kuvvetler Başkomutanı General Douglas MacArthur tarafından, kendisine verilen özel yetkiye istinaden çıkartılan 19 Ocak 1946 tarihli bir Kararname ile kurulmuştur. Söz konusu Kararname ve Mahkeme'nin Statüsü için bkz. <https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.31946%20Tokyo%20Charter.pdf>, (Erişim Tarihi: 04.03.2022). Dolayısıyla, Tokyo Mahkemesi'nin kuruluşu, Nürnberg Mahkemesi gibi çok taraflı bir uluslararası antlaşmaya değil, idari bir işleme dayanmaktadır. Bu özelliğiyle, Tokyo Mahkemesi'nin kuruluşu doğrudan uluslararası hukuka dayanmasa da Mahkeme'nin organizasyonu ve uyguladığı hukukun onun uluslararası niteliğini ortaya koyduğu ifade edilmektedir (Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem ve R. Murat Önok, *Uluslararası Ceza Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2017, s. 289).

⁵ Tezcan, Erdem ve Önok, a.g.e., s. 287-289.

⁶ Mahkemelerin ad hoc (özel) olması, ilgili suçların işlenmesinden sonra yalnızca bu suçları yargılamak için kurulmuş olmaları anlamına gelmektedir. Ad hoc mahkemeler, yalnızca belirli suç tiplerini yargılamakla yetkilidirler. Olağanüstü nitelikte olmaları ise, suçların işlenmesinden sonra (*ex post facto*) kurulmuş olmaları nedeniyle (Tezcan, Erdem ve Önok, a.g.e., s. 289).

⁷ Nürnberg Mahkemesi'nin Statüsü için bkz. yukarıda dn. 3; Tokyo Mahkemesi'nin Statüsü için bkz. yukarıda dn. 4.

Topluluklara yönelik şiddet eylemlerinin artması, özellikle Nazi yönetiminin insanlık dışı uygulamaları ve peşinden gelen Nürnberg yargulamaları, bir grup veya topluluğu hedef alan bu tip eylemlerin, uluslararası nitelikte hukuksal güvenceye kavuşturulması ihtiyacını artırmış;⁸ 20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde uluslararası hukuk alanına soykırım suçu adı altında yeni bir suç tipi dâhil edilmiştir. Bu suça ilişkin ilk hukuki düzenleme, 260 A (III) sayılı Birleşmiş Milletler Genel Kurul Kararı doğrultusunda 1948 yılında kabul edilen Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi (kısaca “Soykırım Sözleşmesi”)⁹’dir. 12 Ocak 1951 tarihinde yürürlüğe giren bu Sözleşme’ye, Türkiye de katılma yoluyla taraf olmuş ve anılan Sözleşme, Türkiye açısından 31 Temmuz 1951’de yürürlüğe girmiştir.¹⁰

Bununla birlikte soykırımın uluslararası alanda hukuksal güvenceye kavuşturulması, soykırım niteliğindeki eylemleri sona erdirmemiş ve 1994 yılında Ruanda’da yaşananlara engel olamamıştır. Resmî olmayan rakamlara göre Ruanda’da, yaklaşık yüz günlük bir sürede, bir milyona yakın insan, en vahşi yöntemlerle katledilmiştir.¹¹ Bu insanların 800.000 kadarının, soykırım eylemlerinin doğrudan hedefi olan Tutsi topluluğuna mensup insanlar olduğu tahmin edilmektedir. Bu da anılan soykırım eylemleriyle 1994 yılında Ruanda’daki Tutsi topluluğunun %84’ünün yok

⁸ Nürnberg ve Tokyo Mahkemeleri yargulamalarında en çok ileri sürülen savunmalardan biri, uluslararası hukukta soykırım adı altında bir suç bulunmadığı, dolayısıyla ilgili eylemlerin bir suç teşkil etmediğidir (Töner Şen, a.g.e., s. 39). Bu durum, soykırımın uluslararası bir suç olarak düzenlenmesi gereğini özellikle vurgulamıştır.

⁹ Soykırım Sözleşmesi’nin orijinal adı, “Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide” olup, Sözleşme 19 maddeden oluşmaktadır.

¹⁰ Soykırım Sözleşmesi’ne dair 23 Mart 1950 tarihli 5630 sayılı Onay Kanunu, 29 Mart 1950 tarih, 7469 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanmıştır. Söz konusu Onay Kanunu ile birlikte, Sözleşme’nin resmî Türkçe çevirisi de yayımlanmıştır. Resmî Türkçe çeviride, Sözleşme’nin ismi, orijinal adıyla uyumlu olacak şekilde “Jenosit’in Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkındaki Sözleşme” olarak belirtilmiştir. Diğer yandan, Sözleşme Türkiye bakımından 1951’de yürürlüğe girse de Türkiye, 2005 yılında yürürlüğe giren 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’na kadar soykırımı cezalandırıcı bir hukuki düzenleme yapmamıştır. Bu da Türkiye’nin fiilen 2005 yılından itibaren Soykırım Sözleşmesi’nin gereğini yaptığı anlamına gelmektedir.

¹¹ Ebru Çoban, “Uluslararası Hukukta Soykırım Suçu ve Suça Zemin Hazırlayan Toplumsal Yapılar: Ruanda Örneği”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2008, Cilt 5, Sayı 17, 47-72, s. 57.

edildiği anlamına gelmekte olup, söz konusu soykırımın vahametini kanıtlar niteliktedir.¹²

Öte yandan soykırım, uluslararası hukuk bağlamında yalnızca öldürme eylemi ile ortaya çıkmamaktadır. Öldürme dışında, ilgili grup veya topluluğu yok etme amacıyla işlenen başka bazı eylemler de soykırım suçuna sebebiyet verebilmektedir. Ruanda Soykırımı bu manada, soykırım suçunu oluşturan diğer ihlal çeşitlerini de fazlasıyla içeren, soykırım suçunun her bir boyutuna ilişkin pek çok örneği barındıran ender olaylardan biridir.

Bu çalışmada amaçlanan, Ruanda Soykırımı'nın uluslararası güvenliğin sağlanmasında en önemli referans noktası olan uluslararası hukukta benimsenen soykırım tanımına uygunluğu açısından değerlendirilmesi ve Ruanda Soykırımı'nın Soykırım Sözleşmesi'nde benimsenen soykırım tanımı ile tamamen uyum sağlayan, apaçık bir soykırım olduğunun ortaya konulmasıdır.

Uluslararası hukuktaki soykırım tanımı dikkate alındığında, adeta tipik bir soykırım olayı olarak tanımlanabilecek Ruanda Soykırımı'na ilişkin böyle bir değerlendirmenin, dünyada belli grup ve topluluklara karşı bir türlü sonu gelmeyen şiddet olaylarının nitelendirilmesi açısından da önemli olduğu değerlendirilmektedir. Gerçekten, üzerinden yaklaşık 28 yıl geçmiş olmasına rağmen, Ruanda Soykırımı kadar dünyanın gözleri önünde yaşanan, yürütülüşü ve gerçekleşme biçimi bakımından bu kadar vahşi ve yıkıcı olan, kısa sürede bu kadar fazla kişinin can kaybı ve ağır şekilde zarar görmesiyle sonuçlanan ve neticede soykırım her bir boyutuyla bu kadar net olarak ortaya koyan başka bir soykırım olayı daha yaşandığını söylemek güçtür. Dolayısıyla, belli grupları hedef alan şiddet olaylarının soykırım olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceği konusunda Ruanda Soykırımı, örnek bir olay olarak önemli bir referans noktası teşkil etmektedir.

1. Uluslararası Hukukta Soykırım

1.1. *Soykırım Kavramı ve Tanımı*

Soykırımı uluslararası hukuk çerçevesinde tanımlamadan önce, bu kelimenin nasıl ortaya çıktığına değinmek yerinde olur. Soykırımı ilişkin

¹² Marijke Verpoorten, "The Death Toll of the Rwandan Genocide: A Detailed Analysis for Gikongoro Province", *Population*, 2005, Volume 60, Issue 4, 331-367, p. 333.

pek çok çalışmada da belirtildiği gibi, soykırım kelimesi ilk olarak Polonya göçmeni bir hukukçu olan Raphael Lemkin tarafından, 1944 yılında yayımlanan kitabında¹³ yeni bir terim olarak kullanılmıştır. Lemkin, Antik Yunancada ırk, kabile anlamındaki “Genos” ile Latince’de öldürme anlamına gelen “Cide” kelimelerini birleştirerek bu kelimeyi türetmiştir.¹⁴

Soykırım bir kavram olarak, Lemkin tarafından 1944 yılında uluslararası kamuoyuna tanıtılmış olmasına rağmen, Nürnberg yargulamaları sırasında henüz bir suç olarak düzenlenmemiş olduğundan, verilen mahkûmiyet kararında sanıklar soykırımdan dolayı değil, mahkemenin yetki alanındaki diğer suçlardan; özellikle insanlığa karşı suçlardan dolayı ceza almıştır. Diğer yandan, iddianamede soykırım ifadesinin geçmesi ve soykırımın tanımlanması dikkat çekicidir. Nürnberg Mahkemesi iddianamesinde sanıklar, “belirli ırkları ve insan sınıflarını ve ulusal, ırksal veya dinî grupları, özellikle Yahudiler, Polonyalılar, Çingeneler ve diğerlerini yok etmek amacıyla, belirli işgal altındaki bölgelerdeki sivil nüfusa karşı kasıtlı ve sistematik bir soykırım, yani, ırksal ve ulusal grupların imhasını gerçekleştirdikleri” iddiasıyla suçlanmışlardır.¹⁵ Yine Nürnberg yargulamalarında, savcılar sıklıkla yaşanan olaylar için soykırım nitelendirmesinde bulunmuşlardır.¹⁶ Nürnberg yargulamalarından 50 yıldan fazla bir süre sonra Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi (“UCMR”) tarafından, Nürnberg Mahkemesi’nde yargılanan suçların büyük ölçüde soykırım oluşturduğu, ancak o zamanlarda soykırım henüz bir suç olarak

¹³ Raphael Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation-Analysis of Government - Proposals for Redress*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, 1944. Lemkin, bu kitapta esas olarak II. Dünya Savaşı’nda Almanya’nın işgal ettiği ülkelerdeki işgal politikasını değerlendirmektedir. “Genocide” terimi söz konusu kitabın önsözünde ortaya konulmuş, kitabın 9. bölümü tamamen “Soykırım” başlığına ayrılmıştır. <http://www.preventgenocide.org/lemkin/AxisRule1944-1.htm> (Erişim Tarihi: 28.12.2021).

¹⁴ Lemkin, *Ibid*.

¹⁵ Söz konusu iddianameye, Yale Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nin hukuk, tarih ve diploması ile ilgili önemli belgelere çevrimiçi erişilmesi imkânını sağlayan dijital kütüphane projesi olan Avalon Projesi kapsamında erişim sağlanabilmektedir. Nürnberg Mahkemesi iddianamesinin ilgili bölümü için bkz. <https://avalon.law.yale.edu/1mt/count3.asp>, (Erişim Tarihi: 04.03.2022).

¹⁶ William A. Schabas, *Genocide In International Law: The Crime of Crimes*, Second Edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, p. 42-43.

kabul edilmemiş olduğundan, Mahkeme tarafından soykırım olarak tanımlanamadığı belirtilmiştir.¹⁷

Kelimenin isim babası Lemkin'e göre soykırım, yalnızca bir ulusun fiziki anlamda kitlesel öldürmeler vasıtasıyla derhal yok edilmesi anlamına gelmez. Hatta soykırım bundan ziyade, belli ulusal grupların imhası nihai amacıyla, bu grupların esaslı yaşam müesseselerinin yok edilmesini hedefleyen koordineli bir planı ifade eder.¹⁸ Bu anlamda söz konusu plan, grubun siyasi ve sosyal kurumlarının parçalanması, kültürünün, dilinin, ulusal aidiyet duygularının, dininin, ekonomik bağımsızlığının ortadan kaldırılması ile grup içinde kişisel güvenliğin, hürriyetin, yaşamın sağlıklı ve onurlu bir şekilde sürdürülmesi imkânının ve bunların da ötesine geçilerek bu gruba dâhil olan kişilerin yaşamlarının sona erdirilmesi yollarıyla hayata geçirilebilecektir.¹⁹ Lemkin'in tanımı bir yönüyle çok geniş, bir yönüyle çok dardır.²⁰ Kültürel soykırımı da soykırım tanımı içerisinde değerlendirmesi sebebiyle, Lemkin'in soykırım tanımı öğretide geniş bulunmuş ve bu nedenle eleştiri konusu olmuştur.²¹ Diğer yandan Lemkin, soykırımı yalnızca "ulusal gruplara" yönelik olarak gerçekleştirilen eylemlerle sınırlı tuttuğundan, bu açıdan da dar bir soykırım tanımı yaptığını söylemek yanlış olmayacaktır.²²

Belirtmek gerekir ki, öğretilerde soykırımı ilişkin pek çok farklı tanım yapılmış olup,²³ bugün halen üzerinde uzlaşılmış ve çoğunluk tarafından kabul edilen bir soykırım tanımından söz etmek zordur. Ancak uluslararası hukuk bakımından, Soykırım Sözleşmesi m. 2'de yer alan soykırım tanımı, soykırım suçunun hukuki çerçevesini çizmiş olduğundan, soykırım tanımına ilişkin öğretilerdeki tartışmaların öneminin bir nebze olsun

¹⁷ The Prosecutor v. Kambanda, Trial Chamber 1998, para. 16.

¹⁸ Lemkin, Ibid.

¹⁹ Lemkin, Ibid.; Neslihan Verda Akün, "Uluslararası Hukukta ve Türk Hukuku'nda Soykırım (Jenosid) Suçu", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, Prof. Dr. Sevin Toluner'e Armağan, 2011, Cilt 24, Sayı 1-2, 53-70, s. 54.

²⁰ Schabas, Ibid., p. 29.

²¹ Değirmenci, a.g.e., s. 57, dn. 38.

²² Schabas, Ibid., p. 29.

²³ Öğretilerdeki farklı soykırım tanımları için bkz. Adam Jones, *Genocide: A Comprehensive Introduction*, Routledge, 2006, p. 15-18, <https://www.mcvt.s.net/cms/lib07/NJ01911694/Centricity/Domain/155/Textbook.pdf>, (Erişim Tarihi: 04.03.2022); Töner Şen, a.g.e., s. 56-63; Değirmenci, a.g.e., s. 56-59.

azaldığı söylenebilir. Zira uluslararası hukuk bakımından esas alınan tanım, Soykırım Sözleşmesi'nde yer alan tanımdır. Aynı tanımın, Uluslararası Ceza Mahkemesi'ni ("UCM") kuran Roma Statüsü'nün 6. maddesinde ve ayrıca ilgili bölgelerde işlenen soykırım suçlarını yargılamak üzere kurulan Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ("UCMY") Statüsü m. 4 ile Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi ("UCMR") Statüsü m. 2'de tekrarlanması da bunu doğrulamaktadır.

Soykırım Sözleşmesi m. 2'de,

"Bu Sözleşme bakımından, ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu, kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak amacıyla işlenen aşağıdaki fiillerden herhangi biri, soykırım suçunu oluşturur.

- a) *Gruba mensup olanların öldürülmesi;*
 - b) *Grubun mensuplarına ciddi surette bedensel veya zihinsel zarar verilmesi;*
 - c) *Grubun bütünüyle veya kısmen, fiziksel varlığını ortadan kaldıracağı hesaplanarak, yaşam şartlarını kasten değiştirmek;*
 - d) *Grup içinde doğumları engellemek amacıyla tedbirler almak;*
 - e) *Gruba mensup çocukları zorla bir başka gruba nakletmek*"²⁴
- düzenlemesi bulunmaktadır.

Dolayısıyla, Soykırım Sözleşmesi m. 2 kapsamında soykırım, ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir gruba karşı, bu grubu kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak amacıyla, madde içeriğinde beş bent halinde sayılan fiillerden herhangi birinin²⁵ işlenmesiyle ortaya çıkan, uluslararası bir suç olarak tanımlanabilir.

²⁴ Sözleşme'nin İngilizce metni şu şekildedir: *"In the present Convention, genocide means any of the following acts committed with intent to destroy, in whole or in part, a national, ethnical, racial or religious group, as such:*

- (a) *Killing members of the group;*
- (b) *Causing serious bodily or mental harm to members of the group;*
- (c) *Deliberately inflicting on the group conditions of life calculated to bring about its physical destruction in whole or in part;*
- (d) *Imposing measures intended to prevent births within the group;*
- (e) *Forcibly transferring children of the group to another group."*

²⁵ Soykırım suçunu oluşturan fiiller, Soykırım Sözleşmesi m. 2'de sınırlı sayıda (*numerus clausus*) sayılmış olup, soykırım suçu ancak madde metninde belirtilen fiillerin işlenmesi ile ortaya çıkabilir. Bu konuda bkzn. aşağıda dn. 55.

1.2. Soykırım Suçunun Unsurları

Soykırım Sözleşmesi m. 2'ye göre soykırım suçunun unsurları üç ana grupta incelenebilir. Bunlar; (1) Diğerlerinden ayrılabilir olan ulusal, etnik, ırksal ve dinî bir grubun varlığı (2) Bu grubu kısmen veya tamamen yok etme kastı (“mens rea” veya “manevi unsur”) ve (3) Soykırım Sözleşmesi m. 2'de a-e bentleri arasında sayılan eylemlerin işlenmesi (“actus reus” veya “maddi unsur”) olarak belirtilebilecektir.²⁶

Uluslararası hukukta bir olayın soykırım niteliğinde olup olmadığına ilişkin değerlendirme de esasen bu unsurlar üzerinden yapılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, soykırım niteliğinde olan bir olayın yukarıda sayılan unsurların tümünü içermesi gerekir.

Çalışmanın başında da belirtildiği üzere, bu çalışmada Ruanda Soykırımı'nın uluslararası hukuktaki soykırım tanımına tam olarak uyan ve soykırım suçunu ortaya çıkartan maddi fiillerin her birine ilişkin pek çok örnek barındıran ender olaylardan biri olduğunun ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu çerçevede, takip eden bölümde soykırım suçunun unsurları Ruanda örneği üzerinden incelenmiş, tekrardan kaçınmak amacıyla burada suçun unsurları ayrıca inceleme konusu yapılmamıştır.

2. Ruanda Soykırımı'nın Uluslararası Hukuktaki Soykırım Tanımı Kapsamında Değerlendirilmesi

2.1. Ruanda Soykırımı ve Sonrasında Yürütülen Yargı Süreçleri Hakkında Kısa Bilgi

Ruanda'da süreci soykırım noktasına taşıyan tarihsel arka plan,²⁷ soykırımın nedenleri, sonuçları, toplum yapısına ve toplumu oluşturan bireylere etkileri gibi hususlar, tarih, siyaset bilimi, sosyoloji ve psikoloji gibi pek çok disiplinin alanına girmekte; dolayısıyla konuya uluslararası hukuk perspektifinden yaklaşan çalışmamızın kapsamı dışında kalmaktadır.

²⁶ Değirmenci, s. 56.

²⁷ Tarihsel arka planla ilgili bilgi için bkz. Jeremy Sarkin, “The Necessity and Challenges of Establishing a Truth and Reconciliation Commission in Rwanda”, *Human Rights Quarterly*, 1999, Volume 21, Issue 3, 767-823, p. 774-776; Yiğit Anıl Güzelipek, “Uluslararası Toplum ve Ruanda'da Normalleşme Çabaları”, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2015, Cilt 15, Sayı 2, 189-206, s. 189-206; aynı şekilde bkz. Çoban, a.g.e., s. 55-67.

Diğer yandan, soykırımın hukuki değerlendirmesinin daha iyi anlaşılmasına ve konunun bütünlüğünün sağlanmasına katkısı olacağı düşünüldüğünden, burada Ruanda Soykırımı ve sonrasında özellikle adalet sistemi alanında yaşanan gelişmeler hakkında kısaca bilgi verilmesinde yarar görülmektedir.

Ruanda soykırımı, 6 Nisan 1994'te Ruanda Devlet Başkanı Juvénal Habyarimana ve komşu ülke Burundi Devlet Başkanı Cyprien Ntaryamira'yı taşıyan uçağın Ruanda başkenti Kigali üzerinde düşürülmesi ile başlamıştır. İktidarı boyunca mensubu olduğu Hutu etnik grubuna yönelik ayrıcalıklı bir politika izleyen, ancak son dönemlerinde Tutsi'lere karşı da ılımlı adımlar atan Habyarimana'nın uçağının düşürülmesi, 19. yüzyılın sonlarından beri derinleşen ve zaman zaman ülke içinde çeşitli olaylara sebep olan Hutular ve Tutsiler arasındaki etnik kökenli gerilimin oluşturduğu, patlamaya hazır bombanın fitilini ateşleyici bir olay olmuştur. Bu olayla birlikte aşırı uç Hutular, Tutsilere karşı eşi görülmemiş bir kıyım başlatmıştır. Başkanın uçağının düşürülmesinden yalnızca yarım saat sonra yollara barikatlar kurulduğu, saatler içerisinde de öldürme eylemlerine başlandığı ifade edilmektedir.²⁸ Kurulan barikatlar, insanların durdurulması ve kimlik kontrolü için kontrol noktaları olmuş, kimliğinde Tutsi yazan kişiler acımasızca öldürülmüştür. Bu kontrol noktaları öldürme faaliyetleri dışında, yaralama, tecavüz ve insanlık dışı muamelelerin de fazlaca yaşandığı noktalar olmuştur. Olayların başlangıcından sonra çok kısa bir süre içerisinde, Hutu milis kuvvetlerine Tutsi olarak tanımlanan herkesi gördükleri yerde öldürme yetkisi verilmiş,²⁹ soykırım noktasına varan asıl olaylar da bundan sonra başlamıştır.

Kesin rakamlar halen bilinmemekle birlikte, yaklaşık yüz gün içerisinde bir milyona yakın insanın hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir.³⁰ Bu insanların büyük çoğunluğunun Tutsi etnik grubuna mensup insanlar olduğu, öldürmelerle birlikte Ruanda'daki Tutsi topluluğunun yaklaşık dörtte üçünün yok edildiği ifade edilmektedir. Olaylarda Tutsilerin yanı sıra, Tutsi topluluğuna mensup kişileri gizleyen

²⁸ Çoban, a.g.e., s. 64; Sarkin, Ibid., s. 780.

²⁹ Çoban, a.g.e., s. 64.

³⁰ Çoban, a.g.e., s. 57.

ya da savunan ılımlı Hutular da öldürülmüştür.³¹ Soykırımı gerçekleştiren kuvvetler, Radio Milles Collines adlı radyo istasyonundan yapılan, kışkırtıcı ve Tutsileri aşağılayıcı nitelikteki yayınlarla organize edilmiştir.³²

1994 yılının temmuz ayının ortalarına gelindiğinde, ağırlıklı olarak ülkeden kaçmış Tutsilerden oluşan Uganda'da örgütlenmiş olan Ruanda Yurtseverler Birliği (RYB),³³ soykırımı gerçekleştirmekte olan kuvvetleri yenilgiye uğratarak soykırım olaylarını sonlandırmıştır. Öte yandan RYB birliklerinin de ülkeyi ele geçirmesi sırasında, her ne kadar bunların ölçeği ve niteliği sürmekte olan soykırımla kıyaslanabilir olmasa da, çoğunluğu Hutu olan binlerce silahsız sivil öldürülmüştür.³⁴

RYB'nin kontrolü ele almasının ardından, neredeyse tamamen yok edilmiş bir ülkenin yeniden yapılandırılması için uzun ve zorlu bir süreç başlamıştır. Özellikle soykırım sırasında pek çok hâkimin, avukatın ve yargı mensubunun hayatını kaybetmiş olması sebebiyle, adalet sisteminin işler hale sokulması için yoğun çaba sarf edilmiştir.³⁵ Soykırıma ilişkin ilk yargılamalar Ruanda'nın yerel mahkemelerinde yapılmıştır. Fakat yerel mahkemelerin işleyişi, soykırımda bir şekilde rol almış oldukça fazla sayıdaki failin tümünün davalarını görmek için çok ağır kalmıştır. Bunun sonucu olarak, hapishaneler kendi davasının görülmesini bekleyen şüphelilerle dolup taşmış, binlerce tutuklu hapishanelerdeki kalabalık ve hayatı tehdit

³¹ Human Rights Watch, "Rwanda: Justice After Genocide – 20 Years On", 2014, *Human Rights Watch News*, <https://www.hrw.org/news/2014/03/28/rwanda-justice-after-genocide-20-years>, (Erişim Tarihi: 09.01.2022).

³² Çoban, a.g.e., s. 65; Güzelipek, a.g.e., s. 194. UCMR "Medya Davası (Media Case)" olarak bilinen davada, Radio Milles Collines adlı radyo istasyonunun kurucuları olan Ferdinand Nahimana ve Jean-Bosco Barayagwiza'yı özellikle soykırım suçuna azmettirme sebebiyle mahkum etmiştir. Söz konusu dava, medyanın aktörlerinin ilk defa uluslararası bir mahkeme tarafından soykırım suçu kapsamında sorumlu tutulması açısından bir ilk niteliğinde olup, UCMR'nin de tarihî kararlarından biridir. Dava ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. <https://casebook.icrc.org/case-study/ictr-media-case>, (Erişim Tarihi: 04.03.2022).

³³ Rwandan Patriotic Front (RPF).

³⁴ Human Rights Watch, Rwanda After Genocide; 1994'de RYB tarafından işlenen suçlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Alison Des Forges, "Leave None to Tell the Story" – *Genocide in Rwanda*, Human Rights Watch, 1999, p. 10-13, https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2020/12/rwanda-leave-none-to-tell-the-story.pdf, (Erişim Tarihi: 09.01.2022). Birleşmiş Milletler'in tahminlerine göre RYB birlikleri Nisan – Ağustos 1994 arasında 25.000 ila 45.000 insanı öldürmüştür (Des Forges, *Ibid.*, p. 13).

³⁵ Human Rights Watch, Rwanda After Genocide.

eden ağır koşullar nedeniyle davalarını beklerken hayatını kaybetmiştir.³⁶ Bu şekilde yargılamaların çok uzun yıllar süreceği ve hak kayıplarının artacağına anlaşılması üzerine Ruanda hükümeti, gacaca mahkemeleri denilen, halkın aktif rol aldığı, daha çok geleneklere dayalı bir işleyişi olan ve olabildiğince hızlı şekilde gerçeklerin ortaya çıkartılarak adaletin tecelli etmesi amacını taşıyan mahkemelerin de yargılama sürecine katılmasına karar vermiştir. Gacaca mahkemelerinde hâkimler, hukuk eğitimi olmayan kişiler arasından halk tarafından seçilmiş ve bu kişiler yargılamaları, yerel halkın önünde, yerel halkın somut olaya ve huzurdaki kişinin soykırım sırasındaki eylemlerine ilişkin şahitliğine dayanarak gerçekleştirmişlerdir. Gacaca mahkemeleri 2002'de pilot uygulama şeklinde faaliyete başlamış, kapandıkları tarih olan Haziran 2012'ye kadar neredeyse iki milyon dava bu mahkemelerde görülmüştür.³⁷ Bu mahkemelerin güvenilirliği ve yapılan yargılamaların ne kadar adaletli olduğu konusunda şüpheler dile getirilmiş olmakla birlikte,³⁸ belirtilen sayıda davanın başka bir şekilde bu kadar hızlı sonuçlandırılmasının mümkün olmadığı da bir gerçektir.

Diğer yandan, soykırım olaylarını takip eden süreçte 1994 yılında, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 955 sayılı kararıyla, yalnızca Ruanda soykırımından kaynaklanan davalara bakmak üzere, ad hoc mahkeme niteliğindeki UCMR kurulmuştur. UCMR'nin yargı yetkisi 1 Ocak 1994 ve 31 Aralık 1994 arasında, Ruanda sınırları içinde ya da komşu ülkelerde, soykırım, insanlığa karşı suçlar, uluslararası insancıl hukukun ihlali niteliğindeki suçları işleyen Ruanda vatandaşları ve diğer herkesin yargılanmasını kapsamaktadır. UCMR'nin yargı yetkisi içerisine, komşu ülkelerde yaşanan hak ihlallerinin de alınmasının sebebi, Ruanda soykırımı ile ilgili olayların buralara da sıçramış olması ve söz konusu ülkelerde de doğrudan Ruanda soykırımı ile bağlantılı suçların işlenmiş olmasıdır.³⁹

³⁶ Human Rights Watch, Ibid.

³⁷ Human Rights Watch, Ibid.

³⁸ Human Rights Watch tarafından Gacaca Mahkemeleri hakkında detaylı bir rapor yayımlanmıştır. Rapor için bkz. Human Rights Watch, "Justice Compromised: the Legacy of Rwanda's Community-Based Gacaca Courts", 2011, <https://www.hrw.org/report/2011/05/31/justice-compromised/legacy-rwandas-community-based-gacaca-courts>, (Erişim Tarihi: 13.01.2022).

³⁹ Arzu Besiri, "Soykırım ve Soykırımı İlişkin Uluslararası Mekanizmalar", *TBB Dergisi*, 2013, Sayı 108, 179-210, s. 195.

UCMR'de Ruanda soykırımıyla ilgili tüm davaların görülmesi değil, yalnızca soykırımda kilit rol oynamış ve soykırımı liderlik etmiş şahısların yargılanması amaçlanmıştır. Bu kapsamda, UCMR'de eski Başbakan Jean Kambanda, eski Genelkurmay Başkanı General Augustin Bizimungu ve Albay Théoneste Bagosora da dâhil olmak üzere birçok önde gelen şahıs yargılanmış ve mahkûm edilmiştir. UCMR ayrıca, eski Belediye Başkanı Jean-Paul Akayesu'nun bilimsel çalışmalarda çok sık atıf yapılan davasında, tecavüzü soykırım suçu altında ilk kez değerlendirerek, uluslararası ceza hukukunun gelişimi için çok önemli emsaller oluşturmuştur.⁴⁰ Bununla birlikte, diğer uluslararası mahkemelerde de olduğu gibi UCMR, çok az sayıda davayı ele almış olması, yüksek maliyetleri, uzun zaman alan bürokratik süreçler ile dava süreçleri ve konum itibarıyla Ruanda sınırları dışında faaliyet göstermesi⁴¹ sebeplerine dayanılarak, özellikle Ruanda cephesinden yoğun eleştirilere hedef olmuştur.⁴²

UCMR, kendisine intikal etmiş tüm davalara ilişkin süreci tamamlayıp, 31 Aralık 2015'te faaliyetlerine son vermiştir.⁴³ Bununla birlikte, soykırımdan sonra yürüttüğü yargı sürecinde, bir kısmı uluslararası ceza yargılaması açısından bir ilk niteliğinde olan pek çok karar ve uygulamaya imza atmıştır.⁴⁴ UCMR'nin soykırım suçunun çerçevesinin çizilmesinde son derece önemli rol oynamış olan içtihatları, halen soykırımı ilişkin yargılamalar ve bu konuda yapılmış çalışmalar için önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

2.2. Ruanda Soykırımı'nın Uluslararası Hukuktaki Soykırım Tanımı Kapsamında Değerlendirilmesi

Aşağıda Ruanda Soykırımı, soykırım suçunun, Soykırım Sözleşmesi m. 2'de ortaya konulan unsurları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

⁴⁰ Human Rights Watch, Rwanda After Genocide.

⁴¹ UCMR, Arusha, Tanzania'da kurulmuştur.

⁴² Human Rights Watch, Rwanda After Genocide.

⁴³ UCMR'nin sonuçlandırmış olduğu davalara ilişkin istatistiki bilgiler için bkzn. <https://unictr.irmct.org/en/tribunal>, (Erişim Tarihi: 10.01.2022).

⁴⁴ UCMR'nin önemli karar ve uygulamaları için bkzn. <https://unictr.irmct.org/en/ictr-milestones>, (Erişim Tarihi: 05.03.2022).

2.2.1. Ruanda Soykırımı'nın Ulusal, Etnik, Irksal veya Dinî Bir Grubun Varlığı Açısından Değerlendirilmesi

Soykırım suçunun oluşması için her şeyden önce, ulusal, etnik, ırksal veya dinî bir grubun varlığı gerekmektedir. Bu tür gruplar kural olarak kişilerin seçim şansı olmaksızın doğumla dâhil oldukları, kalıcı şekilde oluşturulan, sabit ve değişmez nitelikli gruplar olup, siyasi ve ekonomik gruplar gibi iradeleri doğrultusunda katılabilecekleri, değişken nitelikteki gruplar gibi değildir.⁴⁵ Dinî gruplar açısından, doğumla dâhil olma, kalıcı şekilde oluşturulma, sabit ve değişmez olma özelliklerinin geçerliliği tartışılabilir. Zira kişi dinî gruplara girme veya bu gruplardan ayrılma konusunda iradesi doğrultusunda seçimler yapabilir. Dolayısıyla, dinî grupların sabit ve değişmez nitelikli gruplar olduğu ifadesi çok da doğru olmayacaktır. Bununla birlikte, dinî gruplar geçmişten beri sıklıkla saldırıların hedefi olduğundan, bu gruplar da Soykırım Sözleşmesi'nde korunan gruplar arasına alınmıştır.⁴⁶

UCMR Akayesu davasında ulusal, etnik, ırksal ve dinî grupların tanımını yapmıştır. Buna göre ulusal grup, ortak vatandaşlığa dayalı yasal bir bağı paylaştığı anlaşılan, bu yasal bağ içinde bireylerin karşılıklı hak ve yükümlülüklerle sahip olduğu bir insan topluluğudur.⁴⁷ Etnik grup, genel olarak üyeleri ortak bir dili veya kültürü paylaşan bir grup olarak tanımlanmaktadır.⁴⁸ Irksal grubun geleneksel tanımına göre bu grup, dilsel, kültürel, ulusal veya dinî faktörlerden bağımsız olarak, genellikle bir coğrafi bölge ile özdeşleştirilen kalıtsal fiziksel özelliklere dayanır.⁴⁹ Son olarak, dinî grup, üyeleri aynı dini, mezhebi veya ibadet tarzını paylaşan gruptur.⁵⁰

Soykırım suçunda, suçtan mağdur olan kişi veya kişiler, bireysel kimlikleri nedeniyle değil; ulusal, etnik, ırksal veya dinî bir gruba aidiyetleri

⁴⁵ Agnieszka Szpak, "National, Ethnic, Racial, and Religious Groups Protected against Genocide in the Jurisprudence of the ad hoc International Criminal Tribunals", *European Journal of International Law*, 2012, Volume 23, Issue 1, 155-173, p. 160; Akün, a.g.e., s. 57.

⁴⁶ Szpak, *Ibid.*, p. 160.

⁴⁷ The Prosecutor v. J. P. Akayesu, Trial Chamber 1998, para. 512; Szpak, *Ibid.*, p. 158.

⁴⁸ The Prosecutor v. J. P. Akayesu, Trial Chamber 1998, para. 513; Szpak, *Ibid.*, p. 158.

⁴⁹ The Prosecutor v. J. P. Akayesu, Trial Chamber 1998, para. 514; Szpak, *Ibid.*, p. 158.

⁵⁰ The Prosecutor v. J. P. Akayesu, Trial Chamber 1998, para. 515; Szpak, *Ibid.*, p. 158; Değirmenci, a.g.e., s. 83.

nedeniyle seçilmektedir. Dolayısıyla, soykırım suçunda hedefin suçlu oluşturulan fiilin yöneldiği kişi veya kişiler değil, grubun kendisi olduğu ifade edilmektedir.⁵¹

Ruanda soykırımı, ülkedeki Hutular tarafından Tutsilere karşı gerçekleştirilmiş olup, burada etnik bir grubun varlığı göze çarpmaktadır. Öğretide de, Tutsilerin *prima facie* etnik grup tanımına girdiği ifade edilmiştir.⁵² Zira Hutu ve Tutsi ayrımı etnisite temelli bir ayrımdır.⁵³

Bununla birlikte UCMR, Akayesu davasında ulusal, etnik, ırksal ve dinî grupların tanımını yaptıktan sonra, Tutsileri doğrudan etnik grup saymak yerine bu hususu tartışmıştır. Hutular ve Tutsileri iki ayrı etnik grup saymak, her ikisinin de aynı dil ve kültürü paylaşıyor olması nedeniyle tereddüt yaratabilecektir.⁵⁴ Bu ikilemi UCMR, Tutsilerin kalıcı ve durağan bir grup olmasına dayanarak çözmüştür. UCMR'nin değerlendirmesine göre, Soykırım Sözleşmesi'nin hazırlık çalışmalarına bakıldığında, soykırım suçunun yalnızca mensubiyetin doğumla belirlendiği kalıcı ve durağan grupları hedef alması nedeniyle esas amacın bu tür kalıcı ve durağan grupların korunması olduğu, dolayısıyla katılımın kişinin iradesine bağlı olduğu, siyasi ve ekonomik gruplar gibi daha değişken grupların Sözleşme'nin kapsamı dışında bırakıldığı anlaşılmaktadır. Sözleşme'de sayılan gruplarla ilgili ortak nokta, bu gruplara dâhil olmanın kural olarak kişinin iradesine göre belirlenmemesi, kişilerin gruplara aidiyetinin doğumla otomatik olarak gerçekleşmesi, mensubiyetin sürekli ve geri dönülemez olmasıdır.⁵⁵ Sonuç olarak UCMR, bazı ortak noktalarına rağmen, Hutuların ve Tutsilerin farklı etnik gruplar olduğunu, söz konusu grupların kalıcı ve değişmez niteliklerinden yola çıkarak kabul etmiş olmaktadır.⁵⁶

⁵¹ Szpak, *Ibid.*, p. 158-159; Akün, a.g.e., s. 58.

⁵² Szpak, *Ibid.*, p. 159.

⁵³ 1994 yılında, nüfusu yaklaşık yedi milyon olan Ruanda'da etnik grupların dağılımı, Hutular %85, Tutsiler %17 ve Twalar %1 şeklindeydi (Güzelipek, a.g.e., s. 192). Ruanda nüfusunu oluşturan Hutular, Tutsiler ve Twalar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bknz. Des Forges, *Ibid.*, p. 25-27.

⁵⁴ Szpak, *Ibid.*, p. 159.

⁵⁵ *The Prosecutor v. J. P. Akayesu*, Trial Chamber 1998, para. 511.

⁵⁶ Öte yandan Szpak haklı olarak, dinî gruplarda bu özelliklerin diğer gruplar kadar baskın olmadığını, kişilerin dinlerini kural olarak kendi iradeleri doğrultusunda seçebileceğini, Soykırım Sözleşmesi'nin, o kadar da kalıcı ve baskın özellikte olmamasına rağmen dinî grupları korumayı seçmesi karşısında, baskın ve kalıcı bir grup olduğu açık olan Tutsilerin

Belirtmek gerekir ki, UCMR sonraki tarihli kararlarında Tutsilerin etnik bir grup olduğunu, herhangi bir tartışmaya girmeksizin çok daha net bir şekilde ifade etmeye başlamıştır. 2006 yılında Karemera davasının temyiz aşamasında UCMR, Tutsilerin yanı sıra, Hutu ve Twaların da Sözleşme çerçevesinde korunan gruplar olduğunu, Tutsi etnik grubunun yaygın ve sistematik saldırılara uğramış olduğunu ve 6 Nisan – 17 Haziran 1994 tarihleri arasında Tutsi etnik grubuna karşı gerçekleştirilen saldırıların bir soykırım olduğunu bilinen bir gerçek⁵⁷ olarak kabul etmiştir.⁵⁸

Yukarıdaki açıklamalar ve UCMR'nin emsal kararları çerçevesinde, soykırım suçunun ilk unsuru olarak ulusal, etnik, ırksal veya dinî bir grubun varlığı, Ruanda örneğinde etnik bir grup olan Tutsilerin varlığı şeklinde somutlaşmıştır.

2.2.2. Ruanda Soykırımı'nın Grubu kısmen veya Tamamen Yok Etme Kası (“Mens Rea” veya “Manevi Unsur”) Açısından Değerlendirilmesi

Mens rea veya psikolojik unsur olarak da ifade edilen suçun manevi unsuru, failin suçu işlerken taşıdığı, gerçekleştirdiği hareketlerin bir suç oluşturduğuna dair bilinç durumunu; bir başka deyişle suç işleme niyetini ifade eder.⁵⁹ *Mens rea* ifadesi, “*Actus non facit reum nisi mens sit rea*”⁶⁰ ilkesinin kısaltılması sonucu oluşturulmuştur.⁶¹ *Mens rea* da esasen Latince’de “suçlu zihin”⁶² anlamına gelmektedir.

Failin suç işlerken mevcut olan bilinç durumuna ilişkin farklı halleri ifade eden kasıt ve taksir de suçun manevi unsuru başlığı altında incelenmektedir. Modern ceza hukukunda failin suçlu kabul edilebilmesi

de Sözleşme çerçevesinde korunduğunun evleviyetle kabulünün gerektiğini ifade ederek, UCMR ile aynı noktaya varmaktadır (Szapak, *Ibid.*, p. 160)

⁵⁷ “*Common knowledge*”.

⁵⁸ Appeals Chamber Decision on Prosecutor’s Interlocutory Appeal of Decision on Judicial Notice of 16 June 2006 (Karemera case), paras 24–32, 35.

⁵⁹ “A mens rea refers to the state of mind statutorily required in order to convict a particular defendant of a particular crime.” Kavram ile ayrıntılı bilgi için bkz. Legal Information Institute, “Mens Rea”, https://www.law.cornell.edu/wex/mens_rea, (Erişim Tarihi: 07.01.2022).

⁶⁰ “Düşünce kusurlu olmadıkça sadece bir fiil (bireyi) kusurlu yapmaz.”

⁶¹ Füsün Sokullu Akıncı, *Ceza Hukukunda Kusurluluk*, Ceza Hukuku Günleri-70. Yılında Türk Ceza Kanunu Genel Hükümler, Beta Yayınları, İstanbul, 1998, s. 95.

⁶² “Guilty mind”.

için söz konusu manevi unsur; yani fiilin gerçekleştirilmesinde, ilgili suç tipine göre, kasıt veya taksirin bulunması aranmaktadır.

Soykırım suçu açısından aranan manevi unsur, bilme ve isteme öğelerinden oluşan kasıttır.⁶³ Buna ek olarak, soykırım suçu açısından özellik arz eden husus, burada aranan kastın özel kasıt (*dolus specialis*) niteliğinde olmasıdır.⁶⁴ Özel kasıt, failin yasaklanan sonuca ulaşmak için kasten hareket etmesi anlamına gelir.⁶⁵ Soykırım suçu açısından bakılırsa, failin yalnızca suçun maddi unsurunu teşkil eden hareketleri tamamlama niyetinde olması yetmez; onun aynı zamanda ulusal, etnik, ırksal veya dinî bir grubu kısmen veya tamamen yok etme niyetine sahip olması gerekir. Yani soykırım suçunda aranan özel kasıt, faildeki “yok etme” niyetidir. Belirtilen içerikteki özel kasıt, soykırım suçunun işlenmiş olmasının ön şartı ve zorunlu unsurudur.⁶⁶ Aynı şekilde, yok etme kastı soykırım suçu için bir *sine qua non*'dur; yani suçun asli özelliğidir.⁶⁷

UCMR Muvunyi kararında, soykırım suçunu, unsurları arasında yer alan ulusal, etnik, ırksal ve dinsel bir grubu kısmen veya tamamen yok etme niyeti şeklinde ortaya çıkan özel kasıt nedeniyle, benzersiz bir suç olarak nitelendirmiştir.⁶⁸

Özel kasıtlı ilgili olarak üzerinde durulması diğer bir nokta, soykırım suçunun tanımındaki “kısmen veya tamamen ortadan kaldırma” ifadesinin öğretide nasıl yorumlandığı konusudur. Öğretide bazı yazarların bu ifadeyi, suçun maddi unsurları ile ilgili bir hususmuş gibi değerlendirdiği görülmektedir.⁶⁹ Ancak, “kısmen veya tamamen ortadan kaldırma” ifadesi

⁶³ Değirmenci, a.g.e., s. 94; Akün, a.g.e., s. 59.

⁶⁴ Tezcan, Erdem ve Önok, a.g.e., s. 499; Akün, a.g.e., s. 59; Değirmenci, a.g.e., s. 94.

⁶⁵ Akün, a.g.e., s. 59.

⁶⁶ Akün, a.g.e., s. 59; Dilaver Nişancı, “Uluslararası Ceza Hukuku ve Türk Ceza Kanunu Düzenlemesinde Soykırım Suçu”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 2021, Cilt 8, Sayı 2, 228-249, s. 237.

⁶⁷ Akün, a.g.e., s. 59;

⁶⁸ “Because of its element of *dolus specialis* (special intent), which requires that the crime be committed with the specific intent to destroy in whole or in part, a national, ethnic, racial or religious group as such, genocide is considered a unique crime.” (The Prosecutor v. Muvunyi, Trial Chamber 2012, para. 478). Benzer bir değerlendirme, Gacumbitsi kararında da yapılmıştır (The Prosecutor v. Gacumbitsi, Trial Chamber 2004, para. 250).

⁶⁹ Akün, a.g.e., s. 58.

failin kastıyla alakalı bir ifadedir.⁷⁰ Bir başka deyişle, bu ifade ile kastedilen failin soykırım suçunu oluşturan fiilleri gerçekleştirirken, ilgili grubu kısmen veya tamamen ortadan kaldırma amacıyla olmasıdır.⁷¹ Bununla bağlantılı olarak, soykırım suçunun oluşması için grup içerisinde kaç kişinin yok edilmesinin hedeflenmesi gerektiği, bu konuda bir eşik olup olmadığı tartışılmıştır.⁷² Bizim de katıldığımız görüşe göre, soykırım suçunun oluşabilmesi için, ilgili grubun niteliksel veya niceliksel olarak önemli bir kısmının yok edilmesi amaçlanmalıdır.⁷³ Nitelik veya nicelik olarak önemli bir kısım da, ilgili grubun boyutu, yok edilmesi planlanan kişilerin grup içerisindeki pozisyonları, grup açısından ifade ettikleri anlam gibi hususlar dikkate alınarak her somut olayda yargı makamları tarafından ayrıca değerlendirilecektir. Somut olayın özelliklerine göre, bazı durumlarda tek bir kişinin öldürülmesi dahi soykırım suçu kapsamında değerlendirilebilir.⁷⁴

Soykırım Sözleşmesi ve dolayısıyla uluslararası hukuk bakımından soykırım suçunun ortaya çıkması için, gerçekleştirilen fiillerin önceden tasarlanması gerekmemektedir.⁷⁵ Yine buna paralel olarak, soykırım suçunu oluşturan eylemlerin belli bir plan veya politika dâhilinde gerçekleştirilmesi de aranmamaktadır.⁷⁶ Ancak, bir plan veya politikanın varlığı, uygulamada ispatı son derece zor olan özel kastın ortaya çıkartılması konusunda önemli görülmektedir.⁷⁷

⁷⁰ Değirmenci, a.g.e., s. 97-98.

⁷¹ Tezcan, Erdem ve Önok, a.g.e., s. 497.

⁷² Bu konudaki yaklaşımlar için bkznz. Değirmenci, a.g.e., s. 98-99.

⁷³ Değirmenci, a.g.e., s. 98; Akün, a.g.e., s. 58.

⁷⁴ Değirmenci, a.g.e., s. 99.

⁷⁵ Değirmenci, a.g.e., s. 95.

⁷⁶ Değirmenci, a.g.e., s. 96-97. Buna karşılık, Türk Ceza Kanunu'nun soykırım suçunu hüküm altına alan 76. maddesinde, suçu oluşturan fiillerin "Bir planın icrası suretiyle" gerçekleştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ancak öğretide, bu farklılığın suçun maddi unsurları arasına yeni bir unsur ilave etmemiş olduğu, tam tersi manevi unsurun ispatını kolaylaştırdığı ifade edilmektedir (Değirmenci, a.g.e., s. 97).

⁷⁷ The Prosecutor v. Semanza, Appeals Chamber 2005, para. 260; The Prosecutor v. Kayishema and Ruzindana, Trial Chamber 1999, para. 276. UCM'nin de çeşitli kararlarında, plan veya politikanın varlığının özel kastın ispatı konusunda iddia makamına yardımcı olduğu belirtilmektedir (Değirmenci, a.g.e., s. 97); Çoban, a.g.e., s. 52.

Özel kastın kanıtlanmasının zorluğu, esasen failin suçun tanımında yer alan maddi fiilleri gerçekleştirirken içinde taşıdığı niyetin, dolayısıyla soyut bir bilinç durumunun ortaya çıkartılmasını gerektirmesinden kaynaklanmaktadır. Failin kendisine isnat edilen suçları işlerken taşıdığı niyete ilişkin bir ikrarının bulunmadığı durumlarda⁷⁸ bu niyet, dışarıya yansıyan başka somut öğelerle kanıtlanmaya çalışılmaktadır. Muvunyi davasında mahkeme, daha önce Akayesu davasında yapılan tespitlere atıf yaparak, faildeki kastın doğrudan kanıtlanamadığı hallerde, özel kastın çevreye yayıcı durum ve koşullardan çıkartılması gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁹

UCMR kararlarında, özel kastın varlığının tespitinde kullanılan ölçütlerden bazıları, aynı gruba karşı, aynı fail ya da bir başkası tarafından yöneltilen sistematik hareketlerin genel bağlamı, hareketlerdeki zulmün genel yapısı ve boyutu, özellikle belli bir bölge ya da ülke dâhilinde gerçekleştirilmesi, mağdurların kasten ve sistematik olarak belli bir gruba dahil olmaları nedeniyle seçilmesi, bu çerçevede başka gruplara dahil kişilerin de bilinçli olarak seçilmemesi (dışlanması), hareketlere sebep olan politik alt yapı, yıkıcı ve ayrımcı hareketlerin tekrarlar gerçekleştirilmesi, hedef alınan grubun temel değerlerini ihlal edici nitelikte davranışlarda bulunulması⁸⁰, bir grubun fiziksel olarak kendisini veya sahip olduğu malvarlığını doğrudan hedef alan hareketlerde bulunulması, gruba hitaben onur kırıcı söylemlerde bulunulması, kullanılan silahların ve sebep olunan fiziksel hasarın büyüklüğü, metotlu planlama faaliyetlerinde bulunulması, grup üyelerinin sistematik şekilde öldürülmesi⁸¹ olarak belirtilmektedir. Ayrıca Muhimana davasında, Statü'nün 2. maddesindeki⁸² suç tanımında

⁷⁸ Failin suçun maddi unsurları arasında sayılan eylemi veya eylemleri gerçekleştirirken sahip olduğu özel kastı ikrar etmesi uygulamada son derece nadir olarak ortaya çıkmaktadır. Bu gibi durumlarda doğal olarak özel kastın ispatına ilişkin herhangi bir zorluk söz konusu olmayacaktır. UCMR Ndindabahizi kararında bu hususu, "The requisite intent may be proven by overt statements of the perpetrator..." şeklinde ifade etmiştir. (The Prosecutor v. Ndindabahizi, Trial Chamber 2004, para. 454).

⁷⁹ The Prosecutor v. Muvunyi, Trial Chamber 2006, para. 480.

⁸⁰ The Prosecutor v. Seromba, Appeals Chamber 2008, para. 176; The Prosecutor v. Seromba, Trial Chamber 2006, para. 320.

⁸¹ The Prosecutor v. Gacumbitsi, Appeals Chamber 2006, para. 40.

⁸² UCMR Statüsü'nden söz edilmektedir. Daha önce ifade edildiği gibi, UCMR'yi kuran Statü'nün 2. maddesi Soykırım Sözleşmesi'nin, soykırım suçunun tanımlandığı 2. maddesi ile aynı içeriktedir.

yer alan fiillerdeki yıkıcılığın, somut olayda oransal olarak boyutu, grubu yok etme kastının güçlü bir kanıtı olarak nitelendirilmiştir.⁸³

Özel kastın, suçu oluşturan fiilin gerçekleştirildiği sırada failde bulunması yeterli olup, fiilin işlenmesinden önce failin böyle bir niyet taşımasına gerek yoktur.⁸⁴

UCMR'nin özel kasıtlı ilgili yaptığı bir diğer tespit gereğince, failin soykırım suçunu oluşturan fiilleri işlerken grubu yok etme kastının ötesinde, örneğin ekonomik menfaat elde etme gibi kişisel bir çıkarının bulunması, onun özel kasta sahip olmadığı anlamına gelmeyecek, özel kastı dışlayıcı bir etki yapmayacaktır.⁸⁵

2.2.3. Ruanda Soykırımı'nın Maddi Unsur (“Actus Reus”) Açısından Değerlendirilmesi

Suçun maddi unsuru anlamına gelen *actus reus*,⁸⁶ kanunun düzenlediği şekilde bir suçun fiziksel unsurunu oluşturan fiili veya ihmali davranışı ifade eder.⁸⁷

Soykırım suçunun maddi unsuru, Soykırım Sözleşmesi'nin 2. maddesinde beş bent halinde sayılmıştır. Madde metninde sayılan fiiller ile ilgili olarak “herhangi biri”⁸⁸ ifadesinin kullanılmış olması nedeniyle, soykırım suçunu doğuran eylemlerin burada belirtilenlerle

⁸³ The Prosecutor v. Muhimana, Trial Chamber 2005, para. 498. Benzer ifadelerin yer aldığı kararlar için bkz. The Prosecutor v. Gacumbitsi, Trial Chamber 2004, para. 253; The Prosecutor v. Kamuhanda, Trial Chamber 2004, para. 629; The Prosecutor v. Kajelijeli, Trial Chamber 2003, para. 810.

⁸⁴ The Prosecutor v. Simba, Appeals Chamber 2007, para. 266. Diğer yandan UCMR, daha eski tarihli Kayishema ve Ruzindana davasında, mens rea'nın fiillerin gerçekleştirilmesinden önce failde bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Ancak bu, fiillerin önceden tasarlanması anlamına gelmemektedir (The Prosecutor v. Kayishema and Ruzindana, Trial Chamber 1999, para. 91). Kanaatimizce, failin fiilleri gerçekleştirdiği sırada yok etme özel kastına sahip olması yeterli olup, UCMR'nin son dönemdeki içtihadı daha yerinde olmuştur.

⁸⁵ The Prosecutor v. Karera, Trial Chamber 2007, para. 534; The Prosecutor v. Muvunyi, Trial Chamber 2006, para. 479. Aynı görüşte bkz. Tezcan, Erdem ve Önok, a.g.e., s. 502.

⁸⁶ Actus reus Latince'de “suçlu hareket (*guilty act*)” anlamına gelmektedir.

⁸⁷ “Actus reus refers to the act or omission that comprise the physical elements of a crime as required by statute.” Kavram ile ayrıntılı bilgi için bkz. Legal Information Institute, “Actus Reus”, https://www.law.cornell.edu/wex/actus_reus, (Erişim: 08.01.2022).

⁸⁸ Orijinal metinde “*As such*” ibaresi.

sınırlı olup olmadığı, diğer bir ifadeyle *numerus clausus* olup olmadığı öğretide tartışılmıştır. Kimi yazarlara göre bu ifade sebebiyle, soykırımı oluşturan eylemler *numerus clausus* değildir.⁸⁹ Bununla birlikte, bizim de katıldığımız görüşe göre soykırım suçu serbest hareketli bir suç olarak değerlendirilemez ve tanımdaki beş farklı eylemin en az biri vasıtasıyla ortaya çıkmış olması gerekir.⁹⁰ Dolayısıyla, soykırım suçunu oluşturan eylemler Soykırım Sözleşmesi'nde sınırlı sayıda belirtilmiştir.

Soykırımı ortaya çıkartan maddi fiillerden söz etmişken, bu fiilleri işleyen kişinin, diğer bir deyişle bu suçun failinin kimler olabileceği üzerinde de kısaca durulmalıdır. Belirtmek gerekir ki, failin devlet veya benzeri bir yapılanmada görevli bir kişi olmasına gerek yoktur; hiçbir organizasyona dâhil olmayan herhangi bir kişi soykırım suçunun faili olabilir.⁹¹ Hatta failin suçun yöneldiği grubun bir üyesi olmasına dahi hukuken bir engel yoktur.⁹² Diğer yandan, bir grubun hedeflendiği soykırım suçunun doğası gereği, failin genellikle bu suçu işleyebilecek güç ve kapasitede olan, asker, polis, gerilla gibi gruplara mensup olduğu uygulamada görülmektedir.⁹³ Nitekim Ruanda Soykırımı'nda da yüksek pozisyonlarda bulunan pek çok ismin⁹⁴ UCMR tarafından yargılanıp soykırım suçu kapsamında mahkûm edilmesi bunu doğrulamaktadır.

2.2.3.1. Grup Üyelerinin Öldürülmesi

Soykırım suçunu oluşturan fiillerden ilki, grup üyelerinin öldürülmesidir. Her ne kadar burada grup üyelerinin öldürülmesinden söz edilerek çoğul bir ifade kullanılsa da yukarıda belirtildiği gibi, gruba dâhil tek bir kişinin öldürülmesi dahi soykırım suçuna sebebiyet verebilir. UCMR de çeşitli kararlarında, soykırım suçunun varlığının kabul edilebilmesi için, failin kasten gruba dâhil bir ya da daha fazla mağduru öldürdüğünün

⁸⁹ Canan Ateş Ekşi, *Uluslararası Ceza Mahkemesinin İnsanlığa Karşı Suçlar Üzerindeki Yargı Yetkisi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 46.

⁹⁰ Değirmenci, a.g.e., s. 62; aynı şekilde Soykırım Sözleşmesi'nde sayılan davranış türlerinin sınırlayıcı olduğu görüşünde, bkz. Tezcan, Erdem ve Önok, a.g.e., s. 493.

⁹¹ Tezcan, Erdem ve Önok, a.g.e., s. 487.

⁹² Claus Kieß, "The Crime of Genocide under International Law", *International Criminal Law Review*, 2006, Volume 6, Issue 4, 461-502, p. 473; Değirmenci, a.g.e., s. 79.

⁹³ Değirmenci, a.g.e., s. 79.

⁹⁴ Belediye Başkanı Jean-Paul Akayesu, eski Başbakan Jean Kambanda, eski Genelkurmay Başkanı General Augustin Bizimungu vb.

ortaya konulması gerektiğini belirtmiş,⁹⁵ dolayısıyla bir kişinin öldürülmesinin dahi soykırım olarak kabul edilebileceğini ortaya koymuştur.

Soykırım suçunun söz konusu olması için ölüm sonucunun gerçekleşmesi ve failin gerçekleştirdiği fiil ile meydana gelen sonuç arasında nedensellik bağı kurulabilmesi gerekli ve yeterlidir.⁹⁶

Diğer soykırımlarda olduğu gibi, Ruanda soykırımında da soykırımın en yaygın ve en açık görünüş biçimi grup üyelerinin öldürülmesidir. Öldürme eylemleri, yoğun olarak Tutsi etnik grubu üzerinde gerçekleştirilmiş, ancak bazı ılımlı Hutular da bu eylemler sırasında yaşamını yitirmiştir.

Diğer yandan, failin öldürmeyi bizzat gerçekleştirmesi gerekmez. Fail başkası tarafından gerçekleştirilen bir öldürme fiilinde planlayıcı, emri veren veya azmettiren şahıs olarak yer alabileceği gibi, yine bir başkasına öldürme fiilini gerçekleştirmesinde yardım ederek bu fiile iştirak etmiş olabilir. Burada, bir ya da daha fazla grup üyesinin öldürülmüş olması, failde grubu tamamen veya kısmen yok etme kastının bulunması ve mağdurun hedeflenen etnik, ırksal, ulusal ya da dinî gruba dâhil olduğunun ya da failin mağdurun ilgili gruba ait olduğu yönünde düşünceye sahip olduğunun kanıtlanması gerekli ve yeterlidir.⁹⁷ Yani mağdur gerçekte ilgili gruba dâhil olmasa bile failin fiilleri gerçekleştirirken, buna inanıyor olması yeterlidir.

Seromba davasında, Nyange kilisesinde rahip olarak görev yapan fail Athanase Seromba'nın birden fazla Tutsi sığınmacının öldürülmesi için yönetimle görüşmeler yaptığı ve sığınmacıların bulunduğu kilisenin yıkılması konusundaki kararı onayladığı gösterilmiş; mahkeme Seromba'nın Nyange kilisesinin yıkılması ve 1.500 kadar Tutsi sığınmacının öldürülmesi fiiline katıldığı yönünde karar vererek onu suçlu bulmuştur.⁹⁸ Dolayısıyla,

⁹⁵ The Prosecutor v. Bagosora, Kabiligi, Ntabakuze and Nsengiyumva, Trial Chamber 2008, para. 2117; The Prosecutor v. Simba, Trial Chamber 2005, para. 414; The Prosecutor v. Ntagerura, Bagambiki, and Imanishimwe, Trial Chamber 2004, para. 664.

⁹⁶ Fatih Halil Kaplan, "Ruanda ve Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemeleri Kararlarında Soykırım Suçu", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 2013, Sayı 3, 106-129, s. 114.

⁹⁷ The Prosecutor v. Gacumbitsi, Trial Chamber 2004, para. 255.

⁹⁸ The Prosecutor v. Seromba, Trial Chamber 2006, paras. 332, 334-38.

grup üyelerinin öldürülmesi suretiyle soykırım suçunun oluşabilmesi için, failin öldürme fiilini bizzat işlemesine gerek olmadığı ortaya konulmuştur.

2.2.3.2. Grup Üyelerine Ciddi Surette Bedensel veya Zihinsel Zarar Verilmesi

Soykırım suçuna sebebiyet veren bir diğer fiil, grup üyelerine ciddi surette bedensel veya zihinsel zarar verilmesidir. Bedensel veya zihinsel zarar, bir kişiye doğrudan fiziksel zarar verilmesi veya kişinin ruhsal yetilerinin zayıflatılması ya da azaltılması olarak açıklanmaktadır.⁹⁹

Bir durumda verilen fiziksel veya zihinsel zararın soykırım suçunu oluşturacak nitelikte olup olmadığı, işlenen fiiller ve bu fiillerin ağırlığı dikkate alınarak, her bir somut olay açısından ayrıca değerlendirilmelidir.¹⁰⁰ UCMR, mağdura verilen bedensel veya zihinsel zararın grubun tamamen veya kısmen yok olması sonucunu doğurabilecek ağırlıkta olması gerektiğini belirtmiştir.¹⁰¹ Ancak, söz konusu zararın mağdurun ölümüne yol açacak kadar ağır olması gerekmemektedir.¹⁰² Ayrıca, bedensel veya zihinsel zararın soykırım suçu kapsamında kabul edilebilmesi için, kalıcı ya da tedavi edilemez olmasına gerek yoktur.¹⁰³

UCMR'nin koyduğu kıstas çerçevesinde bedensel zarar örnekleri, işkence, tecavüz ve dış veya iç organlarda şekil bozukluğuna veya ciddi yaralanmaya neden olan ölümcül olmayan fiziksel şiddet şeklinde ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁴ Ciddi zihinsel zarar ise, güçlü korku veya terör, yıldırma veya tehdit gibi fiiller ile ortaya çıkar ve zihinsel yetilerdeki küçük veya geçici bozulmalardan fazlasını ifade eder.¹⁰⁵ Genel bir bakışla, bir grubun yok edilmesi kastı ile grup üyelerine fiziksel veya zihinsel işkence yapılması, insanlık dışı ve küçük düşürücü davranışlarda bulunulması, fiziksel ve

⁹⁹ Kaplan, a.g.e., s. 116.

¹⁰⁰ Değirmenci, a.g.e., s. 90.

¹⁰¹ The Prosecutor v. Seromba, Appeals Chamber 2008, para. 46.

¹⁰² The Prosecutor v. Muvunyi, Trial Chamber 2006, para. 487.

¹⁰³ The Prosecutor v. Bagosora, Kabiligi, Ntabakuze and Nsengiyumva, Trial Chamber 2008, para. 2117.

¹⁰⁴ The Prosecutor v. Semanza, Trial Chamber 2003, para. 320; The Prosecutor v. Kayishema and Ruzindana, Trial Chamber 1999, para. 109; The Prosecutor v. Seromba, Appeals Chamber 2008, para. 46.

¹⁰⁵ The Prosecutor v. Kayishema and Ruzindana, Trial Chamber 1999, para. 110; The Prosecutor v. Seromba, Appeals Chamber 2008, para. 46.

ruhsal taciz, tecavüz ve cinsel şiddet eylemleri,¹⁰⁶ dayak ile gerçekleştirilen sorgular, ölüm tehditleri,¹⁰⁷ kişilerin sınır dışı edilmesi gibi fiiller, soykırım suçuna sebebiyet veren bedensel veya zihinsel ağır zararlara örnek olarak gösterilebilecektir.¹⁰⁸

Ruanda soykırımı ve UCMR içtihatlarına bakıldığında, grup üyelerine ciddi surette bedensel veya zihinsel zarar verilmesi fiillerinin, en çok cinsel şiddet ve tecavüz şeklinde somutlaştığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁹ Ayrıca daha önce de ifade edildiği gibi, cinsel şiddet ve tecavüz fiilleri, uluslararası hukuk bakımından ilk defa UCMR tarafından soykırım suçu altında değerlendirilmiştir.¹¹⁰ UCMR, ilk kez Akayesu davasında tecavüz ve cinsel şiddeti gerek fiziksel gerekse zihinsel düzeyde soykırım oluşturabilecek fiiller olarak açıkça tanımlamıştır.¹¹¹

2.2.3.3. Grubun Fiziksel Varlığını Tamamen veya Kısmen Ortadan Kaldıracak Şartlarda Yaşamaya Zorlanması

Grubun fiziksel varlığını tamamen veya kısmen ortadan kaldıracak şartlarda yaşamaya zorlanması durumunda, grup üyelerinin derhal öldürülmesinden ziyade, nihai olarak onların fiziksel varlığının yok olmasına sebep olacak yaşam koşulları yaratılması, buna yönelik yöntemler kullanılması söz konusudur.¹¹² UCMR bu şartları, grup üyeleri açısından yavaş bir ölüme sebep olacak şartlar şeklinde ifade etmiştir.¹¹³

Belirtmek gerekir ki; bu bentte düzenlenen durumun yukarıda değerlendirilen iki halden farkları vardır. Öncelikle, burada hareket, grubu oluşturan bireylere değil doğrudan grubun bütününe yönelmektedir.

¹⁰⁶ The Prosecutor v. Rutaganda, Trial Chamber 1999, para. 51.

¹⁰⁷ UCMR, sorgulama sırasında ölüm tehdidinde bulunulmasını, buna fiziksel şiddet eşlik etmese dahi, grup üyelerine ciddi surette zarar verilmesi kapsamında kabul etmiştir (The Prosecutor v. J. P. Akayesu, Trial Chamber 1998, paras. 711-712).

¹⁰⁸ Değirmenci, a.g.e., s. 90.

¹⁰⁹ Human Rights Watch, “Genocide, War Crimes and Crimes Against Humanity – A Digest of the Case Law of the International Criminal Tribunal for Rwanda”, 2010, p. 55, <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/ictr0110webwcover.pdf>, (Erişim Tarihi: 13.01.2022).

¹¹⁰ Human Rights Watch, Rwanda After Genocide.

¹¹¹ Schabas, Ibid., p. 183.

¹¹² Bu ifadelere, UCMY ve UCMR kararlarında (örneğin UCMY’nin Stakic kararında, UCMR’nin Akayesu kararında) yer verilmiştir (Akün, a.g.e., s. 62; Değirmenci, a.g.e., s. 91).

¹¹³ The Prosecutor v. Kayishema and Ruzindana, Trial Chamber 1999, paras. 115-116.

Bu nedenle gruba dâhil tek bir kişinin yaşam koşullarının zorlaştırılması bu bent kapsamında değerlendirilemez.¹¹⁴ Diğer bir fark da, bu hareketten dolayı soykırım suçunun ortaya çıkması için neticenin gerçekleşmesine, diğer bir deyişle bu şartların grup üyeleri üzerindeki etkisinin görülmesine (örneğin grup üyelerinin ölümü gibi) gerek olmamasıdır.¹¹⁵

Hangi durumların, grubun yaşam koşullarını zorlaştırdığı UCMR kararlarında netleştirilmiştir. Grup üyelerini yiyecek kıtlığına maruz bırakmak, evlerinden zorla çıkartmak gibi hareketlerle uygun barınma koşullarından mahrum etmek, temel tıbbi hizmetleri asgari gerekliliğin altında sağlamak,¹¹⁶ uygun giyim, hijyen ve tıbbi bakım imkânlarından yoksun bırakmak, haddinden ve fiziksel olarak dayanabileceğinden fazla çalıştırmak,¹¹⁷ eziyet ve zorlamaya tabi tutmak gibi uygulamalar, yaşam koşullarının zorlaştırılması olarak değerlendirilmektedir.¹¹⁸

Öte yandan, grubun fiziksel varlığını tamamen veya kısmen ortadan kaldıracak şartlarda yaşamaya zorlanması nedeniyle soykırım suçunun oluştuğunun kabul edilebilmesi için UCMR, bu koşulların grubun tamamen veya kısmen yok edilmesi için kasten yaratılmış ağır koşullar olmasını ve bu sonucu doğurabilecek kadar uzun bir zaman boyunca devam etmesini aramıştır. Bu sebeple Kayishema ve Ruzindana davasında, Kibuye'deki Tutsi grubunun yiyecek, su ve yeterli sıhhi ve tıbbi tesislerden yoksun bırakılmasını, bu şartlar Tutsilerin yok edilmesi için kasten oluşturulmuş yaşam şartları olmaktan ziyade, onların kısa zaman içerisinde ortadan kaldırılması için bir araya toplanması nedeniyle ortaya çıktığından, bu kapsamda kabul etmemiştir. Mahkeme, Tutsilerin maruz bırakıldığı bu şartların, süre ve ölçek bakımından da grubun ortadan kaldırılması sonucunu doğurmaya elverişli olmadığını belirtmiş; sonuç olarak burada yalnızca öldürme fiillerine ilişkin bir araştırma yapılması gerektiği sonucuna varmıştır.¹¹⁹

¹¹⁴ Krefß, *Ibid.*, s. 481; Değirmenci, a.g.e., s. 91.

¹¹⁵ Değirmenci, a.g.e., s. 91.

¹¹⁶ The Prosecutor v. J. P. Akayesu, Trial Chamber 1998, paras. 505-506.

¹¹⁷ The Prosecutor v. Kayishema and Ruzindana, Trial Chamber 1999, paras. 115-116.

¹¹⁸ Akün, a.g.e., s. 62; Değirmenci, a.g.e., s. 91.

¹¹⁹ The Prosecutor v. Kayishema and Ruzindana, Trial Chamber 1999, para. 548.

2.2.3.4. Grup İçinde Doğumları Engellemeye Yönelik Tedbirler Alınması

Bu başlık altında değerlendirilen, grubun üremesini ve çoğalmasını engellemeye yönelik fiiller, biyolojik soykırım olarak da adlandırılmaktadır.¹²⁰

Burada grup içinde doğumların engellenmesi için, gruba zorla birtakım tedbirler dayatılması söz konusudur. Diğer yandan, bu kapsamda soykırım suçunun oluşabilmesi için tedbirlerin başarıya ulaşması ve doğumların engellenmesi sonucunun doğmuş olması gerekmez.¹²¹

Grup içinde doğumları engellemeye yönelik tedbirler, yalnızca somut fiziksel tedbirler olarak düşünülmemelidir. Çeşitli uygulamalarla grup üyelerine zihinsel ve ruhsal hasarlar verilerek de grup içindeki doğumların engellenmesi hedefine ulaşılabilir.¹²² UCMR de söz konusu tedbirlerin fiziksel olabileceği kadar zihinsel olabileceğini açıkça kabul etmiştir. Örneğin doğumların azalması amacıyla grubun kadınlarına sistematik tecavüz uygulanması ve bu yolla sebep olunan psikolojik travmalar nedeniyle grubun üremeyi reddetmesi, fiziksel bir tedbirden çok, zihinsel boyutta ortaya çıkan bir durum olarak görülmektedir.¹²³

UCMR, Akayesu davasında doğumları önlemeye yönelik tedbirlerin, grup üyelerinin kısırlaştırılması, sterilizasyon uygulamaları, zor kullanılarak doğum kontrolü, kadın ve erkeklerin birbirinden ayrılması ve evliliklerin yasaklanması gibi davranışları içerdiğini ifade etmiştir.¹²⁴ Ayrıca, gruba dâhil olmanın babanın kimliğine göre belirlendiği ataerkil toplumlarda grup içinden bir kadının doğuracağı çocuk, nihai olarak annesinin değil babasının grubuna dâhil sayılacağından, başka bir gruba mensup erkek tarafından kasten hamile bırakılması da bu kapsamda değerlendirilmektedir.¹²⁵

¹²⁰ Değirmenci, a.g.e., s. 92; Kreß, Ibid., s. 481.

¹²¹ Schabas, Ibid., p. 198; Akün, a.g.e., s. 62; Değirmenci, a.g.e., s. 92; Kreß, Ibid., s. 481.

¹²² Değirmenci, a.g.e., s. 92; Kaplan, a.g.e., s. 118.

¹²³ The Prosecutor v. J. P. Akayesu, Trial Chamber 1999, paras. 507-508. Benzer şekilde bknz. The Prosecutor v. Musema, Trial Chamber 2000, para. 158; The Prosecutor v. Rutaganda, Trial Chamber 1999, para. 53; The Prosecutor v. Kayishema and Ruzindana, Trial Chamber 1999, para. 117.

¹²⁴ The Prosecutor v. J. P. Akayesu, Trial Chamber 1999, para. 507.

¹²⁵ The Prosecutor v. J. P. Akayesu, Trial Chamber 1999, para. 507.

Ruanda Soykırımı'nın
Uluslararası Hukuktaki Soykırım Tanımı Kapsamında Değerlendirilmesi

2.2.3.5. Grup İçindeki Çocukların Zorla Başka Bir Gruba Nakledilmesi

Grup içindeki çocukların zorla başka bir gruba nakledilmesi ile amaçlanan, grubun çocuklarının ailelerinden ve yaşadıkları kültürden kopartılarak, o güne kadar içinde büyüdükleri kültürü, yaşam alışkanlıklarını, gelenek ve görenekleri, kısaca mensup oldukları grup nedeniyle sahip oldukları kimliği, yaşamlarının devamında silmeyi ve onların başka bir grubun kimliğini benimsemelerini sağlamaktır.¹²⁶ Bu da uzun vadede ilgili grubun ortak kimliğinin ve fiziksel varlığının tamamen yok olması sonucunu doğuracaktır.

Öğretide, “zorla”¹²⁷ ifadesinin yalnızca fiziksel zorlamayı içermediği, korku yaratacak psikolojik baskı ve şiddet tehdidinin de bu kapsama gireceği ifade edilmektedir.¹²⁸

Suçun oluşması için m. 2'nin (a) ve (b) bentlerindeki fiillerde olduğu gibi sonucun gerçekleşmesi; yani çocukların ilgili gruptan ayrılarak diğer gruba katılımlarının gerçekleşmiş olması gerekir.¹²⁹ Ayrıca, yukarıda, diğer şartlar da (özellikle grubun yok edilmesi yönündeki özel kasıt) mevcut ise tek bir kişinin ölümünün dahi soykırım suçunu teşkil edebileceğini belirttiğimiz gibi, burada da tek bir çocuğun bile zorla başka bir gruba nakledilmesinin soykırım suçu kapsamında değerlendirilebileceğini belirtmekte yarar görüyoruz.¹³⁰

UCMR'nin mevcut içtihatlarından, çocukların fiziksel olarak zorla bir başka gruba nakledilmesi uygulamaları kadar, gruba yöneltilecek tehdit ve travmalar sonucunda, grup üyelerinin çocuklarını başka bir gruba nakletmesine sebep olunmasının da bu kapsamda değerlendirildiği anlaşılmaktadır.¹³¹

¹²⁶ Tezcan, Erdem ve Önok, a.g.e., s. 493; Akün, a.g.e., s. 63. Schabas, Soykırım Sözleşmesi'nin kapsamına kültürel soykırım dahil olmadığı için bu bentteki düzenlemenin “anlaşılmaz (enigmatic)” olduğunu ifade etmiştir (Schabas, Ibid., p. 201).

¹²⁷ Soykırım Sözleşmesi'nin orijinal metninde “*forcibly*” olarak geçmektedir.

¹²⁸ Tezcan, Erdem ve Önok, a.g.e., s. 493; Değirmenci, a.g.e., s. 93.

¹²⁹ Schabas, Ibid., p. 202. Aksi görüşte, Değirmenci, s. 93.

¹³⁰ Aynı görüşte Değirmenci, a.g.e., s. 93.

¹³¹ The Prosecutor v. J. P. Akayesu, Trial Chamber 1999, para. 509. Benzer şekilde bkz. The Prosecutor v. Musema, Trial Chamber 2000, para. 159; The Prosecutor v. Rutaganda, Trial Chamber 1999, para. 54; The Prosecutor v. Kayishema and Ruzindana, Trial Chamber 1999, para. 118.

Ruanda Soykırımı'nda çok sayıda çocuğun ailelerinden kopartılarak, özellikle soykırım fiillerini işleyen gruplara katılmaya zorlandığı; henüz gerekli zihinsel olgunluğa erişmeyen pek çok çocuğun beyni yıkanarak mağdurken faile dönüştürüldüğü bilinmektedir.¹³²

Sonuç

Soykırım ilk defa 1948 yılında kabul edilen Soykırım Suçunun Önlenebilirliği ve Cezalandırılması Sözleşmesi ile uluslararası hukuk bakımından bir suç olarak tanımlanmıştır. Soykırım Sözleşmesi'nin kabul edilmesinden önce, Almanya ve Japonya tarafından II. Dünya Savaşı sırasında belli grup ve toplulukların ortadan kaldırılması amacıyla işlenen suçlar, özellikle insanlığa karşı suçlar kapsamında değerlendirilerek cezalandırılmıştır. Bu konuda, Almanya'da Nazi yönetiminin Yahudi toplumu ve diğer azınlık gruplara karşı işlediği suçları cezalandırmak üzere yürütülmüş olan Nürnberg yargulamaları özel önem taşımakta olup, soykırım suçunun yasal alt yapısının oluşturulmasına büyük katkılar sağlamıştır.

Soykırımın suç olarak tanınması uluslararası hukuk bakımından son derece büyük bir kazanım olmakla birlikte, ne yazık ki dünyada soykırım niteliğindeki olayların son bulmasını sağlamamıştır. Bu anlamda en çarpıcı ve yıkıcı soykırım olaylarından biri 1994 yılında Ruanda'da gerçekleşmiş olan soykırımdır. Dünyanın gözleri önünde son derece açık bir şekilde yaşanan, yüz gün içerisinde yaklaşık bir milyon kişinin ölümü ve çok kişinin de son derece vahim ve insanlık dışı uygulamalara maruz kalmasına yol açan Ruanda Soykırımı'nı, Soykırım Sözleşmesi'nin yürürlüğe girmesinden bugüne kadar yaşanmış en etkili ve yıkıcı soykırımlarından biri olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır.

Ruanda'da failer tarafından gerçekleştirilen fiillerin soykırım niteliğinde olduğu ve söz konusu olayların bütünsel olarak bir soykırım teşkil ettiği o kadar açık şekilde ortaya çıkmıştır ki; Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 8 Haziran 1994 tarih, 925 sayılı kararında,¹³³ "Ruanda'da

¹³² Ruanda Soykırımı'nın çocuklar üzerindeki etkisine ilişkin olarak HRW'nin hazırladığı rapora ulaşmak için bkz. Human Rights Watch, "Rwanda Lasting Wounds: Consequences of Genocide and War for Rwanda's Children", 2003, <https://www.hrw.org/reports/2003/rwanda0403/index.htm#TopOfPage>, (Erişim Tarihi: 04.03.2022).

¹³³ Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin söz konusu kararı için bkz.

soykırım eylemlerinin meydana gelmiş olduğunu” açıkça belirterek, tarihinde ilk defa bir kararında “soykırım” ifadesini kullanmıştır.¹³⁴ Güvenlik Konseyi'nin bu ifadeleri kullandığı kararının tarihinin, UCMR tarafından suçluların yargılanmasına dahi başlanmamış bir tarih olması özellikle dikkat çekicidir.

Bütünsel olarak bir soykırım teşkil ettiği hususunun açık olmasının yanı sıra Ruanda Soykırımı, bütünü meydana getiren bireysel olaylar bakımından da soykırım suçunu oluşturan fiillerin her birine ilişkin çokça örnek içermektedir.

Bu özellikleri nedeniyle, gerçekleşmesinden itibaren yaklaşık 28 yıl geçmesine rağmen, Ruanda Soykırımı'nın uluslararası hukuk bakımından halen önemini koruduğu; ortaya çıkışı ve yürütülüşü bakımından emsalsiz olduğu sonucuna varılmaktadır. Soykırımdan sonra kurulan ad hoc mahkeme niteliğindeki UCMR'nin soykırım suçunun çerçevesini çizen, bir kısmı soykırım suçu alanında bir ilk teşkil eden karar ve uygulamalarına, halen öğretide ve yargı kararlarında sıklıkla atıf yapılması da bunu kanıtlamaktadır.

Sonuç olarak, Ruanda Soykırımı'nı uluslararası hukukta yer alan soykırım tanımı ile tamamen uyum sağlayan, tipik bir soykırım olarak nitelendirmek mümkündür. Bu çerçevede gerek Ruanda Soykırımı'nda gerçekleşen maddi fiillerin, gerekse soykırım sonrasında UCMR tarafından oluşturulan içtihatların, belli grup ve toplulukları hedef alan şiddet eylemlerinin soykırım olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceği değerlendirmesinde çok önemli birer referans noktası olduğu bir gerçektir.

Summary

Genocide was defined as a crime in international law for the first time in 1948, with the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (“Genocide Convention”). Especially the genocide carried out against the Jewish community and other minority groups during the period of Nazi Germany and other mass atrocities, which communities from

<https://digitallibrary.un.org/record/197578>, (Erişim Tarihi: 04.03.2022).

¹³⁴ Schabas, *Ibid.*, p. 176.

all over the world have faced, were effective in recognizing the crime of genocide in the field of international law.

According to Article 2 of the Genocide Convention, the elements of the crime of genocide can be classified into three main groups. These are; (1) Existence of a national, ethnical, racial, or religious group (2) Intention to destroy this group in whole or in part (“*Mens rea*” or the “mental element”) and (3) Committing any of the acts stipulated in the Article 2(2) (“*actus reus*” or the “material element”). The *mens rea* in the crime of genocide is required to be in the form of special intent (*dolus specialis*); which means the perpetrator has to have a clear intent to destroy the relevant group. The acts constituting the *actus reus* of the crime of genocide, on the other hand, are specified in the Convention as “(a) Killing members of the group; (b) Causing serious bodily or mental harm to members of the group; (c) Deliberately inflicting on the group conditions of life calculated to bring about its physical destruction in whole or in part; (d) Imposing measures intended to prevent births within the group; (e) Forcibly transferring children of the group to another group”. These acts are stipulated as *numerus clausus*.

However, the adoption of the Genocide Convention and the formation of a legal framework for the crime of genocide on an international level, unfortunately, did not bring an end to the genocides that took place in the world.

Being one of them, the Rwandan genocide, which is regarded as one of the most explicit, brutal, and destructive genocides that have taken place in recent history since the adoption of the Genocide Convention, has caused nearly one million people to lose their lives in a very short period. During the genocide, many people, most of whom were members of the Tutsi group, were murdered. In addition, many more violations fit into the legal definition of the crime of genocide, such as physical and mental violence, torture, and rape, were also conducted. From this aspect, the Rwandan Genocide includes a wide variety of incidents that comply with the legal framework of the crime of genocide, and this is the main reason for focusing on the Rwandan Genocide in this article.

In conclusion, it is possible to acknowledge the Rwandan Genocide as a typical genocide, which fully complies with the definition of genocide in international law. In this context, it is the fact that both the material acts that took place in the Rwandan Genocide and the precedents set by the UCMR

after the genocide constitute essential reference points in the evaluation of whether acts of violence targeting certain groups and communities can be qualified as genocide.

Çatışma Beyanı:

Araştırmamın yazarı olarak herhangi bir çıkar çatışma beyanım bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı:

Çalışmamın hazırlanmasında hiçbir dış finansmandan yararlanılmamıştır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

EKŞİ, Canan Ateş, *Uluslararası Ceza Mahkemesinin İnsanlığa Karşı Suçlar Üzerindeki Yargı Yetkisi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004.

JONES, Adam, *Genocide: A Comprehensive Introduction*, Routledge, 2006, p. 15-18, <https://www.mcvts.net/cms/lib07/NJ01911694/Centricity/Domain/155/Textbook.pdf>, (Erişim Tarihi: 04.03.2022).

SCHABAS, William A., *Genocide In International Law: The Crime of Crimes*, Second Edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.

SOKULLU AKINCI, Füsün, *Ceza Hukukunda Kusurluluk*, Ceza Hukuku Günleri-70. Yılında Türk Ceza Kanunu Genel Hükümler, Beta Yayınları, İstanbul, 1998.

TEZCAN, Durmuş, ERDEM, Mustafa Ruhan ve ÖNOK, R. Murat, *Uluslararası Ceza Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2017, s. 487.

TÖNER ŞEN, Semir, *Uluslararası Hukukta Soykırım, Etnik Temizlik ve Saldırı*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Makaleler

AKÜN, Neslihan Verda, “Uluslararası Hukukta ve Türk Hukuku’nda Soykırım (Jenosid) Suçu”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, Prof. Dr. Sevin Toluner’e Armağan, 2011, Cilt 24, Sayı 1-2, 53-70.

BESİRİ, Arzu, “Soykırım ve Soykırımı İlişkin Uluslararası Mekanizmalar”, *TBB Dergisi*, 2013, Sayı 108, 179-210.

ÇOBAN, Ebru, “Uluslararası Hukukta Soykırım Suçu ve Suça Zemin Hazırlayan Toplumsal Yapılar: Ruanda Örneği”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2008, Cilt 5, Sayı 17, 47-72.

DEĞİRMENÇİ, Olgun, “Uluslararası Ceza Mahkemelerinin Kararları Işığında Mukayeseli Hukukta ve Türk Hukukunda Soykırım Suçu (TCK m. 76)”, *TBB Dergisi*, 2007, Sayı 70, 50-111.

GÜZELİPEK, Yiğit Anıl, “Uluslararası Toplum ve Ruanda’da Normalleşme Çabaları”, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2015, Cilt 15, Sayı 2, 189-206.

Human Rights Watch, “Genocide, War Crimes and Crimes Against Humanity – A Digest of the Case Law of the International Criminal Tribunal for Rwanda”, 2010, <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/ictr0110webwcover.pdf>, (Erişim Tarihi: 13.01.2022).

Human Rights Watch, ”Justice Compromised: the Legacy of Rwanda’s Community-Based Gacaca Courts”, 2011, <https://www.hrw.org/report/2011/05/31/justice-compromised/legacy-rwandas-community-based-gacaca-courts>, (Erişim Tarihi: 13.01.2022).

Human Rights Watch, “Rwanda Lasting Wounds: Consequences of Genocide and War for Rwanda’s Children”, 2003, <https://www.hrw.org/reports/2003/rwanda0403/index.htm#TopOfPage>, (Erişim Tarihi: 04.03.2022).

Human Rights Watch, “Rwanda: Justice After Genocide – 20 Years On”, 2014, *Human Rights Watch News*, <https://www.hrw.org/news/2014/03/28/rwanda-justice-after-genocide-20-years>, (Erişim Tarihi: 09.01.2022). (Human Rights Watch, Rwanda After Genocide)

KAPLAN, Fatih Halil, “Ruanda ve Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemeleri Kararlarında Soykırım Suçu”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 2013, Sayı 3, 106-129.

KREß, Claus, “The Crime of Genocide under International Law”, *International Criminal Law Review*, 2006, Volume 6, Issue 4, 461-502.

NİŞANCI, Dilaver, “Uluslararası Ceza Hukuku ve Türk Ceza Kanunu Düzenlemesinde Soykırım Suçu”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 2021, Cilt 8, Sayı 2, 228-249.

SARKIN, Jeremy, “The Necessity and Challenges of Establishing a Truth and Reconciliation Commission in Rwanda”, *Human Rights Quarterly*, 1999, Volume 21, Issue 3, 767-823.

SZPAK, Agnieszka, “National, Ethnic, Racial, and Religious Groups Protected against Genocide in the Jurisprudence of the ad hoc International Criminal Tribunals”, *European Journal of International Law*, 2012, Volume 23, Issue 1, 155-173.

VERPOORTEN, Marijke, “The Death Toll of the Rwandan Genocide: A Detailed Analysis for Gikongoro Province”, *Population*, 2005, Volume 60, Issue 4, 331-367.

İnternet Kaynakları

<https://casebook.icrc.org/case-study/ictr-media-case>, (Erişim Tarihi: 04.03.2022).

DES FORGES, Alison, “Leave None to Tell the Story” – *Genocide in Rwanda*, Human Rights Watch, 1999, p. 10-13, https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2020/12/rwanda-leave-none-to-tell-the-story.pdf, (Erişim Tarihi: 09.01.2022).

LEMKIN, Raphael, *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation-Analysis of Government - Proposals for Redress*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, 1944. <http://www.preventgenocide.org/lemkin/AxisRule1944-1.htm>, (Erişim Tarihi: 28.12.2021).

<https://avalon.law.yale.edu/imt/count3.asp>, (Erişim Tarihi: 04.03.2022).

<https://digitallibrary.un.org/record/197578>, (Erişim Tarihi: 04.03.2022).

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/documenting-numbers-of-victims-of-the-holocaust-and-nazi-persecution>, (Erişim Tarihi: 27.12.2021).

https://www.law.cornell.edu/wex/actus_reus, (Erişim Tarihi: 08.01.2022).

https://www.law.cornell.edu/wex/mens_rea, (Erişim Tarihi: 07.01.2022).

https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocitycrimes/Doc.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf, (Erişim Tarihi: 04.03.2022).

https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocitycrimes/Doc.3_1946%20Tokyo%20Charter.pdf, (Erişim Tarihi: 04.03.2022).

<https://unictr.irmct.org/en/ictr-milestones>, (Erişim Tarihi: 05.03.2022).

<https://unictr.irmct.org/en/tribunal>, (Erişim Tarihi: 10.01.2022).